

Diego Lorenzo Urkizuren 1740ko zortzikoak

A critical edition of Diego Lorenzo Urkizu's verses (1740)

Eneko Zuloaga

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea UPV/EHU

Abstract

In this paper I present a critical edition of some verses written by D. L. Urkizu. Not many works were published in Basque during the first decades of the 18th century, and Urkizu's texts (a religious book and the verses presented here) are among them. Although they are particularly interesting for the study of the western linguistic variety of the Basque language, few studies have taken them into consideration. Regarding Urkizu's verses, they have been published two times before (Dodgson 1901, Altzibar 1993), but these editions are not free from transcription errors. Thus, this paper intends to correct these mistakes and to give a critical version of the text. Moreover, in order to make this contribution more complete, I provide an analysis of the language employed in the verses.

Keywords: *Western Basque, Diego Lorenzo Urkizu, critical edition, 18th century, literary language.*

Laburpena

Lan honetan D. L. Urkizuk idatzitako bertso-sortaren edizio kritikoa aurkeztuko dut. XVIII. mendearen hasieran ez zen liburu askorik argitaratu euskaraz, eta Urkizu da garai hartan lanak kaleratu zituen egile apur horietako bat. Nolanahi ere den, Urkizuren testuak interesgarri askoak diren arren Euskal Herriko mendebaleko euskara aztertzeke, inor gutxi arduratu da horiekin. Aipatutako bertso-sortari dagokionez, bi aldiz argitaratu dira alde zuzenetik (Dodgson 1901, Altzibar 1992), baina edizioek transkripzio-akatsak dituzte. Hori dela eta, lan honen helburua da akats horiek zuzentzea eta testuaren bertso kritikoa ematea; horrekin batera, Urkizuk bere bertsoetan erabilitako euskara aztertu dut, lana osoagoa izan dadin.

Gako hitzak: *Mendebaleko euskara, Diego Lorenzo Urkizu, edizio kritikoa, XVIII. mendea, hizkera literarioa.*

1. Atarikoak¹

Diego Lorenzo Urkizu durangarraren testuei helduko diegu lan honetan. Haren bi lan ezagutzen ditugu: lehenengoa euskaraz idatzi zuen (*Liburu virgina santissimien errosario santuena*, 1737),² eta bigarrena gaztelaniaz (*Novena a Maria ss. señora nuestra*, 1740);³ baina, bigarrenaren azken zatian euskaraz idatzitako zenbait zortziko gehitu zituen. Zortziko horiek izango ditugu, hain zuten ere, lan honetan aztergai.

XVI-XVIII. mendeen artean oso material interesgarriak sortu eta argitaratu ziren Bizkai ekialdeko egileen eskutik, eta egile horietako asko Durango aldekoak izan ziren: badago han halako ugaritasun bat bai kuantitatiboki, bai kualitatiboki: gutun bat, hitz lauz idatzitako dotrinak, koplak eta kantak, itzulpenak, egokitzapenak eta orijinalak. Zumarraga, Alzola, Kapanaga, Zubia, Urkizu eta Arzadun bezalako izenak aipagarri dira, bai eta bestelako testuak ere. Material horrek guztiak bidea ematen du, corpusari datzekion gorabeherak gorabehera, garai hartako testuen arteko harremanez eta hizkuntza-ezaugarri batzuen bilakabideaz jarduteko.

Tamalez, aurreko mendeetako egileen euskara aztertu nahi dugularik, oztopo edo eragozpen izaten da zenbait egileren lanen edizio fidagarririk ez izatea; batzuetan, lehenengo edizioen fotokopien fotokopiak besterik ez ditugu eskueran, eta inork eskuz «birpasatu» edo «txukundu» ez dituenean, gaitz erdi; bestetuetan, inork irizpide zehatzik gabe eginiko transkripzioak edo filologiak nahiz hizkuntzalaritzak ematen dituzten tresna eta datuei jaramonik egin gabe ausardiaz egindakoak ditugu. Orobat, badira esparru akademikotik kanpo argitaratutako lan lorgaitzak. Urkizu durangarrak denaz bezainbatean, esan daiteke neurri batean bere lanek gerizpean dirautela: 1737ko lanaren edizio bat gordetzen da Chicagoko Newberry Libraryn eta bada haren kopia bat Euskaltzaindiaren Azkue bibliotekan ere. 1740an erdal lan batean txertatutako koplek izan dute bestelako ibilbiderik (§ 3.1), baina ez zabalkunde handirik, ez edizio erabat fidagarririk, ez iruzkin linguistikorik. Ematen du, Bizkaiko XVII-XVIII. mendeetako testuez ari garela, sasoiko beste egile batzuek itzal egin izan diotela Urkizuri: Zumarragaren eta Kapanagaren testuak interesgarri askoak dira hizkuntzaren historiarako, arrazoi linguistikoak tarteko (bigarrenaren tamaina garai hartan ezohikoa ere nabarmentzekoa da); Arzadunen dotrinak, bestalde, hamaika edizio

¹ Ezer baino lehen, bihoazkie nire eskerrak Joseba A. Lakarrari, Borja Ariztimuñori eta Dorota Krajewskari, zortziko hauen inguruko interesa berpizteagatik eta testua hobetzeko eginiko oharrengatik. Lanak honako proiektu hauen babesak izan du: Joseba A. Lakarrak zuzendutako eta MINECOK finantzaturako «*Monumenta Linguae Vasconum* (IV): textos arcaicos vascos y euskera antiguo» (kodea: FFI2012-37696) eta «*Monumenta Linguae Vasconum* (V): cronología y periodización» (kodea: FFI2016-76032-P).

² Hau da izenburu osoa: *Liburu virgina santissimien errosario santuena, non dagozán berè explicazi-noa, dá hamabost misterioen ofrezimentuac errosarioa errezetandaneco, dá verso debotoac cantetandaneco, bestè orazino ascò, dá Ama Virginien letañagaz: zein emaiten deise euscaldunai, eurèn on, dá probechuraco Durangoco Vrico Debotobatec. Zeinec dediquetandeuso bertáco vri noblean, Tabiraco Capilla ederrean, veneretandan Virgina santissima errosariocoari. Urtè 1737.*

³ Hau da izenburu osoa: *Novena a Maria ss. señora nuestra, q baxò del soberano misterio de su asumpcion gloriosa à los cielos, y de la denominacion bascongada de Uribarri, venera la cordial devocion de la nobilissima villa de Tavira de Durango (districto del Inclito Señorío de Vizcaya) en su famosa iglesia parroquial matriz. Dispuesta por el ardiente zelo, devocion, y desvelo de D. Diego Lorenzo de Urquizu y Guissasa, vecino de la mesma villa, quien humilde ofrece, y dedica; al Em. Señor Cardanal de Molina, &c. Con Lic. En Pamp. En la oficina de la Viuda de Alfonso Burguete.*

izan zituen 1731z geroztik, eta lan laburrago batzuk zatika zein osorik (ber)argitaratu dira: Egiaren kanta, Zubiaren dotrinaren pasarteak edo 1688ko bertso bizkaitarrak ditugu gogoan, besteak beste.

Lan honen eta esku artean dugun luzeago baten helburua da, hein batean, Urkizu egile ahaztuxea berreskuratzea; horretarako, durangarraren 1740ko zortzikoaren testua finkatu dugu, eta zenbait kontu zuzendu eta eguneratu ditugu; ondoren, hala iruzkin nola gogoeta linguistikoa erantsi dizkiogu, egilearen lana dagokion testuinguruan (Euskara Zaharretik Lehenengo Euskara Modernora bitarteko garaian; cf. § 3.4.3) kokatzeko.

2. Diego Lorenzo Urkizu eta 1740ko zortzikoak

2.1. Urkizu durangarra

Ez dakigu askorik Diego Lorenzo Urkizuri buruz: ez da euskal literaturaren historietan agertzen, eta haren berri nahi duenak azken hamarkadetan sakabanaturik agertu diren lan eskasetan besterik ez du halakorik aurkituko.⁴ Han-hemen agertutako lan txiki horietako informazioa laburbildu zuen Xabier Altxabarrek 90eko hamarkadaren hasieran, eta, orduz geroztik, guk dakigula, ez da lan berririk egin ez egilearen alderdi biografikoari, ez literarioari, ez linguistikoari buruz.

Diego Lorenzo Urkizu Durangon jaio zen 1704an (Martin Arzadunek izenpetu zuen Urkizuren jaiotza-agiria), eta sorterrian bertan hil 1791n. Bi erlijio-lan prestatu zituen arren, ez zen elizgizona izan; are gehiago, badirudi gatazkak izan zituela Elizarekin. Orobio-Urrutiak dioenez,⁵ artxiboan gordetzen ziren eliza- eta baseliza-liburuak ez emateagatik eskumikatu zuten durangarra 1740an.

Badakigu Urkizu ez zela edonor. Jauntxo-sendiko kide izanik, sorterrian bertan goi-karguak izan zituen gazterik, guztiak ere udal-kudeaketari lotuak: 1734an alkate izendatu zuten, eta handik hiru urtera udal-artxibozain, udal-artxiboak bizi zuen kaosa onbideratzeko (agiri-lapurretak, desagertzeak eta hondatzeak ohikoak ei ziren bai orduan, bai aurreko mendeetan). Andre Maria Errosariokoaren kofradiako kide izan zen, eta 1737an bertan argitaratu zuen *Liburu virgina santissimien errosario santuena* (Joseph Joachin Martínez-en inprimategia, Iruñea), ez bere izenarekin, baina azalean «Durangoko Vrico Deboto batec» sinatuta.⁶ Beste alde batetik, 1740an Durangoko udal-ordenantzen egiletzat agertzen da. Urte hartan kaleratu zioten bigarren liburua, gaztelaniaz idatzia eta lan honetan berreskuratu ditugun koplak dakartzana: *Novena a Maria ss. señora nuestra* (Alfonso Burguete-ren alargunaren inprimategia, Iruñea).

Bistan da Urkizu, sasoi hartako sorterri inguruko bizimoduaren lekuko ez ezik, arlo batzuetan protagonista ere izan zela. Halere, leku gutxi egin zaio euskal testuei buruzko ikerketetan: horren erakusgarri nabarmenena da 1737ko obra lehenengoz argitaratu zen ezkerre berriz ere argitaratu ez izana, ikertzaile batzuek jakin eta aipatu

⁴ Begiratu Akesolo (1981), esaterako.

⁵ Udal-artxiboko agiritatik informazioa aterata txosten txiki bat sortu zen Durangoko Artxiboaren historiaz, non Urkizuren inguruko zenbait gorabehera jasotzen baitira.

⁶ Ama Birjina Errosariokoari eginiko eskaintza, aldiz, «D.L.V.» siglekin sinatu zuen: «Zerucò dá lureco errequina andia: yfinten da oin sagraduetan zeure esclaburic chicarrena. D. L. V.» (4. orrialdea).

izan duten arren obraren amaiera aldeko bertsoak beste euskal idazle batzuek baliatu edo moldatu zituztela.⁷ Orobat, gutxi dira 1740ko liburuan euskaraz emandako zortzikoen gaineko azterlanak: Altzibarrek aipatzen zuenez (1991: 92), are ezezagunagoak dira 1737ko liburua baino, eta Altzibarrek berak editatu zituen (1993), itxuraz 1740ko edizioa ikusi gabe, testuingurua eta zenbait alderdi literario iruzkinduta, baina hizkera-kontuak axaletik besterik ez aipatuta.

2.2. 1740ko bederatzaurrena eta amaierako zortzikoak

Euskaraz idatzitako lana argitaratu eta hiru urtera kaleratu zuen Urkizuk bere *Novena*. Izenburuak berak iradokitzen duenez, 1740ko obra gaztelaniaz sortu zuen durangarrak, Uribarriko Andre Mariaren irudiaren istorioaren berri emateko, Gonzalo de Otaolaren argibideei jarraikiz (Altzibar 1993: 43). Ez dakigu baliabide erretoriko hutsa den ala lana gaztelaniaz idatzi izanak benetako ezinegona eragin zion Urkizuri, baina liburuaren azken orrialdeetan zenbait zortziko txertatu zituen, hain zuzen ere, liburua gaztelaniaz idatzi izanagatik inor kexu balitz, lasai gera zedin. Hala azaldu zuen: «Por si mostraren queja mis queridos paisanos, de aver yo dispuesto esta Novena en Lenguaje estraño del País (...) les doy gustoso en su idioma, las octavas siguientes» (76. or.).

Ematen du Urkizu koplak- edo bertso-zalea zela (are zehatzago, zortziko zalea), 1740a baino lehen ere argitaratuak baitzituen halakoak: 1737ko euskal lanaren amaierako orrialdeetako koplak zortzikoak dira, eta «misterio gozosoac», «misterio dolorosoac» eta «misterio gloriosoac» dituzte hizpide. Hala aurkeztu zituen (1737: 78):

Oneric aurrera quendu daiezan Cantá loi, dá desonestac, ifinten dira Verso, edò Copla, ederrác Errosarioco Misterio andien ganean, zeinzuc Cantauco-dituez, devozino, dá meditazinoagáz, Errosarioa cantetan danean, nai[,] osteranzeco ocasinó guztietan, badà moduonetan agradauco dabe Virginia Santissimea, dá ycaratuco dábe infernu guzià.

Hiru sorta horiek errepika bat partekatzen dute, eta errepika horren hasieraren eta 1740ko kopletan agertzen denaren arteko kidesuna agerikoa da:⁸ «Rosarioco Larrosa ederr» (1737), «Uribarrico lirio ederr» (1740).

1740ko sorta ez da oso luzea (hirurogeita zortzi bertso-lerro ditu guztira): hasieran lau bertso-lerroko errepika ageri da, eta ondoren zortzi ahapaldi nagusi daude, gaur egun «zortziko nagusi» deitu ohi dugunaren antzera eginak: 10/8 da silaben eskema (hamarrekoaren erdian etena egiten da gehienetan; hots, 5/5 da bertso-lerroaren egitura), eta ahapaldi bakoitzak zortzi bertso-lerro ditu guztira (ikus beharago koplek bidez egituraturako ahapaldiei buruzko argibideak).

Neurrira egokitzeko, ez sistematikoki, baina ematen du Urkizuk maiz baliatu zuela sinalefa: ahapaldi guztietan aurki daitezke, errepikan izan ezik: cf. 8 *vere ondasunen artean* edo 10 *eregui eban imagina* (8 silabakoetan) eta 13 *Cumplidú ez eban vere gustubà* edo 29 *Ceruco ondasun parebagueau* (10 silabakoetan). Inoiz, bi sinalefa

⁷ Egun, eginbidean dugu 1737ko lanaren edizioa. Begiratu Zuloaga (prestatzen 1).

⁸ Halere, 1737ko kopletan errepika osoa errepikatzen da bertso bakoitzaren ondoren, eta 1740koan errepikaren azken bi bertsoak zortziko bakoitzaren azken bi bertso-lerroak dira.

ere aurki daitezke bertso-lerro batean: 15 *baiña aguindu eban eguin zedilla* (10 silabakoa), 62 *novena au acabaduric*. Beste kasu batzuetan ez dago argi non egin behar den sinalefa: 34 *ceüre onelaco onguina* (8 silaba) eta 41 *ezin obèto empleadu leitè* (10 silaba). Lehenengoan errazagoa da bokal beraren artean egitea; bigarrenean, *empleadu*-ko hiatoan sineresia eginda hobeto gordetzen da 5/5 egitura hamar silabako bertso-lerroan. 25 *verè lurrean ifinten ebalà* bertso-lerroan ez dakigu *lurrean*-eko hiatoan sineresia egin behar den ala Urkizuren hizkeran ohikoa zen aditz laguntzaileko *e*-galteza testuinguru foniko horretan: hortaz, *ifinten 'bala* izango litzateke, eta bigarren aukera horrekin gordetzen da 5/5 egitura. Neurri-arazo lausoena beste bertso-lerro batean dago, ordea: 42 *nola zeugàn geure aleguina*. Bere horretan hamar silaba ditu, baina zortzi izan beharko lituzke. *geure aleguina* horretan sinalefa eginda ere, silaba bat soberan dagoela ematen du, ez bada tartean irakurri hutsez atzematen ez den beselako uzkurduraren bat ahoskatu behar dela.

Errimari dagokionez, bertso-lerro bikoi-tietan egiten da, baina zortziko guztien egitura ez da berbera; gehienetan, koplà bik osatzen dute zortzikoà (4 + 4 = 8): bigarren bertso-lerroak laugarrenarekin egiten du errima, eta seigarrenak zortzigarrenarekin. Salbuespen bakarra hirugarren ahapaldian dago, bikoiti guztiek errimatzen baitute.⁹ Aipatzekoa da, bestalde, ahapaldi bakoitzaren azken bi bertso-lerroetan beti errepikatzen direla errepikako azken bi bertso-lerroak (*Uribarrico lirio ederr / Assumcinoeco Virginia*). Altzibarrekin bat etorri (1993: 44), 1740ko zortzikoan errima landuagoa da 1737ko liburuaren amaieran emandako koplana baino; esate baterako, 1737ko zortzikoetan errima berberak behin baino gehiagotan errepikatzen dira, eta gehienetan azken silaba besterik ez da errima-gai. 1740koetan, aldiz, Urkizuk bi silaba errimatu nahi izan zituen, eta, horretarako, hitzen bat behin baino gehiagotan erabili zuen, baina ez ahapaldi berean: zortzigarren bertso-lerro guztietako errima baldintzatzen duen *Virginia*-z gain, honako errima hauek ere errepikatzen dira: *arteàn* (8. eta 14. bertso-lerroak), *erreguina* (18. eta 58. bertso-lerroak) eta *finà* (24. eta 66. bertso-lerroak).

Beste alde batetik, *eiquiàn - arteàn* (6. eta 8. bertso-lerroak) eta *nobleàc - guztiac* (38. eta 40. bertso-lerroak) oinek zer pentsa ematen digute: uste dugu, errimatuko badute, inprimaturik *eak* agertu arren, *iak* ahoskatzen zirela orduan; horrenbestez, *eak* horiek idatziz gordetako forma zaharragoak besterik ez liriateke.¹⁰ Gertakizuna ez

⁹ Hona hemen sortako errimak: 2 *miñà* - 4 *Virginia*; 6 *eiquiàn* - 8 *arteàn*, 10 *imagina* - 12 *Virginia*; 14 *artean* - 16 *borondatean*, 18 *erreguina* - 20 *Virginia*; 22 *lengusina* - 24 *finà*, 26 *serafinà* - 28 *Virginia*; 30 *comina* - 32 *jauna*, 34 *onguina* - 36 *Virginia*; 38 *nobleàc* - 40 *guztiac*, 42 *aleguina* - 44 *Virginia*; 46 *devozioñoa* - 48 *peticioñoa*, 50 *eguina* - 52 *Virginia*; 54 *aurreàn* - 56 *lurrean*, 58 *erreguina* - 60 *Virginia*; 62 *acabaduric* - 64 *bagaric*, 66 *finà* - 68 *Virginia*.

¹⁰ Aspaldi aipatu zuen Meilletek idatziaren gordetzailetasuna: «Là même où elle n'est pas entièrement fixée, l'usage écrit est ordinairement dominé, dans une large mesure, par des formes antérieures – qui ne sont pas toujours connues» (1925: 7).

Errimak eta bestelako baliabide poetikoak baliatu izan dira beste hizkuntza batzuetan ahoskerari buruzko informazioa ondorioztatzeko: «In the best cases, we may have descriptions or commentaries about the pronunciation at the time, and these can be immensely helpful. In most situations, however, we are not so fortunate as to have worthwhile, readily interpretable phonetic descriptions from the past. Other valuable sources of phonetic information include rhymes, metre, occasional spellings, transliterations of forms from other languages whose phonology is better known, aid from translations from texts known in other languages, and clues from related languages and dialects» (Campbell 1998: 335).

da ezezagun euskal letren historian: Lakarrak (1984b: 134) ohartarazi bezala, Barrutiak ere baditu halakoak (55 *espossea / causia*, 63-64 *xuatia / egotea*, 234-235 *obia / eracustea*, 336-337 *gureac / aisiac*, 190-191 *munducua / santuagoa*, 318-319 *templuan / aoan*). Lakarrak berak editatutako Bertso bizkaitarretan ere bada *-oal/-ua* erri-marik (32 *placentinoa / astoa / gueistoa / falsua / frescoa*).

3. Koplak

3.1. Aurreko edizioak: Dodgson (1901) eta Altzibar (1993)¹¹

Arestian esan dugunez, ezagunegiak izan ez arren, Urkizuren koplak birritan berrargitaratu dira 1740az geroztik.

Lehenengo berrargitalpena Edward Spencer Dodgsonen eman zuen Parisko *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée* aldizkariko (34. zenbakia, 1901eko uztailekoa) «Bibliographie Basque. Notes et documents» lanean. Han ematen diren azalpenen arabera, Uribarriko Ama Birjinaren inguruko bederatziiurrenak eta XIX. mende hasierako Gabon-kanta batzuk Jose Maria Bernaolak bidali zizkion Dodgsoni (aurretik, J. M. Unamunok bidaliak zizkion Bernaolari), eta ingelesak batzuk eta besteak eman zituen argitara aipatutako aldizkarian. Liburuaren aurkezpen labur baten ondoren kantak transkribatu zituen, aldaketa handirik gabe, baina zenbait transkripzio-akats eginda.

Bigarren berrargitalpena Altzibarrek kaleratu zuen *Litterae vasconicae* aldizkariaren seigarren zenbakian, eta Dodgsonen testuari jarraikiz prestatu zuen. Urkizuren 1740ko lanaz ari zela, hala aitortu zuen: «Liburuaren alerik ezagutzen ez dugunez, artean Dodgsonen argitalpenean oinarrituko gara» (1993: 40). Ondoren, gogorazten digu J. M. Bernaolak igorri ziola Dodgsoni, eta Bernaolak J. M. Unamunoren ale batetik kopiatu zituela «zehatz-zehatz». Guk 1740ko edizioaren ale baten kopia eskuratu dugu (§ 3.2), eta esan dezakegu kopia-kate horretan akatsak egin zirela, Dodgsonen berak emandako edizioak ere hainbat akats dituelako. Altzibarrek zenbait kontu zuzendu zituen ingelesaren testuan, baina beste batzuek ihes egin zioten. Nolanahi ere den, Altzibarren edizioa da bietan osoena, koplak sasoiko testuinguru kulturalen, erlijiosoan eta literarioan kokatu baitzituen, Urkizuk berak 1737an kaleratutako lana aintzat harturik. Hizkuntzari dagozkion iruzkinak la-

Ingeleseaz, esaterako, Shakespeareren testuetan halakoen bidez argitu izan dira grafiak lausotzen zituen ahoskerak: argigarri da Kökeritz-ek aspaldi (1953) eginiko monografikoa eta gerora hizkuntzaritza historikoko hainbat esku-liburutan emandako adibideak. Adibidez, Shakespeareren poema bat baliatu zuen Aitchisonen baliabide poetikoek informazio-iturri legez duten balioaz aritzean: *You spotted snakes with double tongue, / Thorny hedge-hogs, be not seen; / Newts, and blind-worms, do no wrong; / Come not near our fairy queen* testuan *tongue*-k eta *wrong*-ek errimatzen bazuten, berdin ahoskatzen zirelako bide da (Aitchison 2004 [1991]: 20-21). Adibide gehiago dakartza Drinka (1991: 166 eta hurrengoak) lanak.

¹¹ Urkizuren koplak idatziz eman dituzten lan nagusiak besterik ez ditugu hemen hizpide: ematen du ahozko tradizioan zati batzuk behintzat gorde edo aldi-aldi berreskuratuta direla, musikaturik: horren adibide dira Uribarriko Andre Mariaren koroatzearen urrezko ezteguen (1943-1993) kariatara Durango aldean zabalduetako partiturak (Altzibar 1993: 52-55) edo Oskorri taldeak *Vizcayatic... Bizkaira* (2001) lanean «Uribarriko lirio eder» izenburupean kantuz emandako ahapaldiak (ez guztiak, ezpada errepeka, lehenengo hiru ahapaldiak eta bosgarrena).

bur geratzen direlakoan gaude, ordea, eta, neurri batean, hutsune hori betetzera ere badator lan hau.

3.2. Gure edizio-irizpideak

Urkizuren 1740ko koplak editatzeko, jatorrizko ale baten kopia mikrofilma-
tuak erabili ditugu; zehazki, Vitoria-Gasteizko Sancho el Sabio Fundazioaren ar-
txiboan badago liburuaren ale bat, eta gaur egun digitalizaturik ere ikus daiteke
osorik.¹²

Lan honen ardatza Urkizuren 1740ko euskarazko koplak diren arren, lagun-
garri deritzogu koplak aurretik eta ondoren gaztelaniaz datozen pasarteak ere
emateari, euskal testua agertzen den testuingurua hobeto ulertuko delakoan. Edi-
zio-lana erdibidean ez uzteko, gaztelaniazko kopletan ere egin ditugu zenbait al-
daketa: CHARTA nazioarteko sarearen edizio-irizpideak¹³ baliatu ditugu horretar-
rako. Euskal koplak editatzeko, bestalde, honako irizpide orokor hauek erabili
ditugu:

- Jatorrizko argitalpenean koplak guztiak tarterik gabe eta jarraian agertzen dira,
hasi eta buka. Guk ahapaldiak banatu ditugu eta bertso-lerroei zenbakia eman
diegu (halakoetan ohi bezala, bosnaka zenbatuta). Zenbaki horiek baliatu di-
tugu iruzkin linguistikoko adibideetan. Jatorrizko obraren orrialde-zenbakiak,
halere, < > artean adierazita mantendu ditugu.
- Jatorrizko orrialdearen barrenean agertzen ziren deiak ezabatu ditugu.
- Hitzen banaketa eguneratu dugu (banaketa okerrak zuzendu, aditz nagusia
eta laguntzailea bereizi, etab.), tartean hots-aldaketen zantzurik ez dagoenean.
Izenkiari loturik agertzen ziren erakusleak ere bereizi ditugu (iruzkin linguisti-
koko § 23-2 puntuan azaldu ditugu hala jokatzeko arrazoiak).
- Izen bereziak zeuden-zeudenean utzi ditugu.
- Grafia-aldaketa bakarra egin dugu: <ſ> luzeak <s> bihurtu ditugu.
- Puntuazioa, letra larrien eta xeheen erabilera, eta ortotipografia-kontuak egu-
neratu ditugu, Eusko Jaurlaritzako Ikasmaterialen Aholku Batzordearen mo-
nografikoei jarraikiz.¹⁴
- Azentu grafikoak ez ditugu kendu (§ 3.4.1).
- Testuan egindako zuzenketak oin-oharretan adierazi ditugu. Bestalde, aintzat
hartu ditugu bai Dodgsonen 1901ean, bai Alzibarrek 1993an eginiko edi-
zioak; zehazki, jatorrizkoaren eta bi edizio horien artean atzemandako aldeak
oin-oharretan adierazi ditugu: «D» baten ondoren eman ditugu Dodgsonen
transkribatutako formak, eta «A» baten ondoren Alzibarrek transkribatuta-
koak.

¹² <http://www.memoriadigitalvasca.es/handle/10357/1699> [Azken kontsultaren data: 2015/12/20].

¹³ <http://www.charta.es/criterios-de-edicion/> [Azken kontsultaren data: 2016/01/01].

¹⁴ Zubimendi, J. R., 2004, *Ortotipografia*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza; Mujika, A., 2008, *Le-
tra larriak erabiltzeko irizpideak*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza; Garzia, J., 2014, *Puntuazioa egoki
erabiltzeko gida: oinarriak, jarraibideak eta aholkuak*, Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza.

3.3. Testua

<76> *Por si mostraren queja mis queridos paisanos de aver yo dispuesto esta novena en lenguaje extraño del país, que venera la milagrosa imagen de Nuestra Señora de Uribarri (en cuyo obsequio la dispuse), les doy gustoso en su idioma las octavas siguientes, que las primeras contienen la historia de dicha santa imagen, para que leyendo o cantando se diviertan santamente.*

Estrivillo

Ze u biar dan leguez alabetaco
 noc izango dau gaur miñà,¹⁵
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumcinoeco¹⁶ Virginia.

Manso Lopecen devociñoac¹⁷ 5
 ezin aurquitu eiquiàn <77>
 prenda obaric¹⁸ Durangorenzat
 vere ondasunen arteàn:
 vere icena aztu ze cidim,
 eregui¹⁹ eban imagina, 10
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumzinoeco Virginia.

Cumplidú ez eban vere gustubá
 vera vici zan artean,
 baiña aguindu eban eguin zedilla, 15
 azcango borondatean,²⁰
 eleja²¹ ederr bat, an ifintéco
 cerúetaco erreguina,
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumcinoeco²² Virginia. 20

Andra Menina Arandoñoco
 (zein zan bere lengusina)
 eracusi zan encargù onetan²³
 ondo debotèa²⁴ eta fina, <78>

¹⁵ Bertso-lerroaren amaieran *nok* dakar A-ren transkripzioak. Ematen du artikulua argitaratzaileraren edo inprentako akatsa dela; izan ere, alboko zutabearen grafia gaurkotuan ageri da testua, eta handik mugitu da hitz hori. Ik. orobat 17. oin-oharreko «Manso» bikoitza.

¹⁶ D *Assumcinozco*.

¹⁷ Bertso-lerroaren amaieran *Manso* errepikatzen du A-ren transkripzioak. Ik. 15. oin-oharra.

¹⁸ *obaric*] testuan *abaric*. D *abaric*.

¹⁹ D *erequi*.

²⁰ D & A *vorondatean*.

²¹ D *cleja*.

²² D & A *Assumcinoeco*.

²³ D *encargù onetan*, A *encargu onetan*.

²⁴ D & A *devotèa*.

- verè lurrean ifinten ebalá 25
 serafinem serafinà,
 Uribarrico lirio ederr
 Assumcinoeco Virgina.
- Ceruco ondasún parebague au²⁵
 izan cedinzat comùna, 30
 uri²⁶ noble áu nai izan èban
 eguín jaúbea²⁷ eta jauna.²⁸
 Ceuc bacarrican pagadú zeinque²⁹
 ceurè onelaco onguina,
 Uribarrico lirio ederr, 35
 Assumzinoeco Virgina.
- Joia³⁰ ederr au veretu azquero
 Durangoco uri nobleác
 berà adoretán³¹ ifinten ditú
 berè cuidadu guztiac. 40
 Ezin obèto empleadu leitè,
 nola zeugàn³² geure aleguina, <79>
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumcinoeco Virgina.
- Ondò paguètan dozu, andrea, 45
 deusuben devoziñoa,
 mesedè baga³³ ichi bagaric
 iñoren peticiñoa:
 agaiti zara elejà onetan
 gueùre³⁴ patrona eguina, 50
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumcinoeco³⁵ Virgina.
- Ainbat mirari icusten dogu
 guèurè beguien aurreàn,
 zeinda uste dogun amà maytea 55
 zaucaguzala lurrean,

²⁵ D & A *parebaguean*.

²⁶ D *Vri*.

²⁷ D & A *Iaúbea*.

²⁸ D & A *Iauna*.

²⁹ *zeinque*] testuan *zeinque*.

³⁰ D & A *Ioia*.

³¹ *adoretan*] testuan *adoreeran*. D *adoreeran*.

³² D *zengan*.

³³ *mesedè baga*] testuan *mese debaga*. D *mese debaga*.

³⁴ D *gueùrc*.

³⁵ *Assumcinoeco*] testuan *Assumcioenco*. D *Assumcioenco*.

baya baquigu gueúc zariana
 ceruetaco erreguina,
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumcinoeco Virginia. <80> 60

Nor izangò da egongo dana,
 novena au³⁶ acabaduric,
 berè pena eta³⁷ miseriaren
 consueloa bagaric,
 izanic bere debotoenzat³⁸ 65
 ain ongui eguilla fina,
 Uribarrico lirio ederr,
 Assumzinoeco Virginia.

Fin

Sugeto quanto este escrito y librilla contiene a la censura y correccion de nuestra Santa Madre Iglesia, como humilde y fiel hijo de ella, y, para que conste, firmé en la Villa de Durango, en 16 de enero de 1740.

Diego Lorenzo de Urquizu y Guissasa.

3.4. Iruzkin linguistikoa³⁹

3.4.1. Grafia

Grafiari dagokionez, Urkizuren kopletan ez da berezitasun handiegirik agertzen: aurreko mendeetako testuetan azaltzen diren hainbat arazo eta nahaste ia desagertuak dira, sistema grafikoa nahikoa sistematizaturik baitago; nolana ere den, badaude aurreko mendeetako joera batzuen arrastoak ere.

Bokalei dagokienez, /i/ adierazteko <i> da ia bakar: behin agertzen da <y> dipton-goko bigarren elementua adierazteko: 55 *amà maytea*. Bestalde, 57 *baya* kontsonantiko-koa izan daiteke.

Kontsonanteetan, <v> / arteko txandaketa dago: hitz hasieran agertzen da <v> (8, 9, 13, 25 *vere*, 14 *vera*, 37 *veretu*), baina ez da bakar: 1 *biar*, 15 *baiña*, 16 *borondatean*, 17 *bat*, 22 *bere*, 40 *berè*, 47, 64 *bagaric*, 54 *beguien*, 57 *baya baquigu*. <j> grafemak bi hots adierazten ditu testuan; alde batetik, *j- zaharra, hitz hasieran (32 *jaúbea eta jauna*, 37 *Joia*); beste alde batetik 17 eta 49 *eleja* dago, non <j> erabiltzen baita [j] adierazteko.

Txistukariak adierazteko, Hego Euskal Herriko XVIII. mendearen erdialdea baino lehenagoko grafia-ohiturari jarraitu zion Urkizuk: ez zituen txistukari frikariak eta

³⁶ D *an*.

³⁷ *eta*] testuan *ata*. D *ata*.

³⁸ *debotoenzat*] testuan *deboto enzat*. D *deboto enzat*.

³⁹ Beste egile batzuen lanak aipatzean, hona ekarritako adibidearen aurretik zenbaki bat ezarri dugu: prosa-lanak direnean, zenbakia liburu inprimatuaren orrialdeari dagokio; bertsoz emandako testuak direnean, zenbakia ahapaldiari edo bertso-lerroari dagokio. Besterik adierazi ezean, lanen lehenengo edizioak begiratu ditugu (aleen xehetasunak bibliografian daude).

afrikatuak grafikoki bereizi, eta testuan agertzen diren grafemek sail batekoak nahiz bestekoak adierazten dituzte. Ez bereizte horrek irakurketa-arazoak eragin ohi ditu, sistema grafiko horrekin ezinezko baitzaigu argitzea kontsonante ozenaren ondoko txistukaria frikari ala afrikatu ahoskatzen zen: 7 *Durangorenzat*, 30 *izan cedinzat*, 65 *bere debotoenzat* (<n>-ren ondorengo <z> guztiak destinatibokoak dira); horiez gain, 5 *Manso* eta 12 *Assumzinoeco* daude.

Bizkarkarien eta apikarien arteko bereizketa, ordea, salbuespenik gabe egin zuen Urkizuk: bizkarkariak adierazteko, <c> eta <z> baliatu zituen: lehenengoa <e> eta <i> bokalen aurrean besterik ez da agertzen, hala hitz hasieran nola bokal artean: 29 *Ceruco*, 33 *ceuc*, 34 *ceurè*; 5 *devocinoac*, 9 *icena*, 14 *vici zan*. Halere, <c> ez da bakar bokal horien aurretik, eta <z> ere badago bai hitz hasieran, bai bokal artean: 1 *zeu*, 42 *zeugàn*, 57 *zariana*; 2 *izango dau*, 41 *ezin*, 45 *paguetan dozu*. Hitz amaieran eta herskari aurrean, bestalde, <z> besterik ez dago: 1 *leguez*; 9 *aztu*, 16 *azcango*, 40 *guztiac*. Apikarietan, <s> grafema dago testuinguru guztietan: 26 *serafinem serafinà*; 8 *ondasunen*; 13 *gustubá*, baina *Assumcinoeco* hitzak <ss> dakar beti (4, 12, 20, 28, 36, 44, 52, 60, 68).

Afrikatuetan, egun bizkarkari ahoskatzen diren guztiak <n>-ren eta <m>-ren ondoren agertzen dira, esan bezala, <z> grafemaz. Afrikatu apikaria adierazteko, bestalde, <s> besterik ez dago: 23 *eracusi zan*, 46 *deusuben devoziñoa* 'dizuten debozioa'.

Sabaikari afrikatua hitz bakarrean agertzen da, <ch>-z: 47 *ichi*.

Eder hitzak dardarkari bikoitza du amaieran sistematikoki (3, 11, 17, 19, 27, 35, 37, 43, 59 eta 67). 1737ko bertsoetan ere hirutan agertzen da *ederr*. Testu zaharra-goetan ohikoagoa da grafia hori; cf. Landucciren hiztegiko hainbat adibide Mitxelena (1958: 212-213) lanean zerrendaturik.

Hainbat hitzetan adierazi zuen bustidura Urkizuk, baina ez testuinguru guztietan sistematikoki: *i + n* biltzen direnean *n̄* sarri agertzen den arren, ez da sistematikoa: 2 *miñà*, 5 *devocinoac*, 15 *baiña*, 46 *devoziñoa*, 48 *inoren peticiñoa*; 18 *Erreguina*, 22 *lengusina*, 24 *finà*, 26 *serafinem serafinà*, 42 *aleguina*. *Virgina* hitza testu guztian errepikatzen da, eta inoiz ez du bustidurarik. Albokariari dagokionez, testuko *i + l* biak dira *ill*: 15 *eguin zedilla*, 66 *egulla*.

Bertso-lerro batzuetan, aurreko mendeetako zenbait testutan bezala, <m> ageri da <n>-ren ordeztu hitz amaieran: 9 *aztu ze cidim*, 26 *serafinem serafinà*. Aurkako adibideak hainbat eta hainbat dira, halere: 1 *biar dan*, 5 *Manso Lopecen*, 6 *ezin aurquitu eiquiàn*, 8 *vere ondasunen arteàn* eta abar.

Errepikako *Assumcinoeco* & *Assumzinoeco* lakoetan gaztelaniazko grafiaren eragina agerikoa da: *assumción* zein *asumción* aldaerak aurkitu ditugu xv., xvi. eta xvii. mendeetako gaztelaniazko testuetan,⁴⁰ eta Urkizuren gaztelaniazko zein euskarazko testuetan: 1740ko lanaren izenburuan bertan agertzen da *assumpcion* hitza, eta 1737ko lanean 9 *Assumpzinoea* dugu.

Azentu grafikoak direla eta, ez dugu guztiak azaltzeko arrazoibiderik eta ez dakigu zer neurritan islatzen duten orduko azentuera, baina badirudi testuingururen batean nolabaiteko sistematikotasuna dagoela: esaterako, diptongo askotan bigarren bokalari

⁴⁰ Zehazki, *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico del Español*-en (3.1. bertsioa) aurkitu ditugu. Interneten kontsulta daiteke: <http://web.frl.es/CNDHE/view/inicioExterno.view> [Azken kontsultaren data: 2015/11/09].

ezarri zion azentua Urkizuk (ik. Altzibar 1991: 52 eta 1993: 42). Hori dela eta, beren horretan utzi ditugu, etorkizuneko ikerlanen batek argi gehiago eman ahal izango duelakoan.

3.4.2. Hizkuntza-ezaugarriez⁴¹

1-1 *biar*. Hiatoetako *a + a > ea* disimilazioa eta *e + a* bilkura *> ia* bihurtu da hitz gutxi batzuetan: aipatuaz landa, ik. 6 *aurquitu eiquiàn* eta 57 *zariana*. Urkizuren kopletan *ea* gorde duten formak dira nagusi: 8, 14 *artean*, 16 *borondatean*, 25, 56 *lurrean*, 32 *jaiúbea*, 45 *andrea*, 54 *aurreàn*, 55 *maytea*.⁴² Halere, errimaz aritzean proposatu dugunari jarraikiz (§ 2.2), ematen du *ea* idatzitako horietako batzuk *ia* irakurri edo ahoskatu behar zirela. Mendebaleko testuetan, *ea > ia* aldaketa XVIII. mendearen hasieraz geroztik ugaritzen da nabarmen. Barrutiak baditu zenbait adibide (halere, 10 bat dira *ia* dutenak, eta 170 inguru *ea* gorde dutenak; cf., orobat, § 2.2 atalean erriren kariatara esandakoak), eta Eibarko 1721eko kopletan eta mende erdialdeko ordenantzetan nagusi da *ia* (ez dago alerik, ordea, Eibarko bertako 1685eko kopletan).

1-2 *alabetaco*. Gaur egun Bizkai gehienez bezala, amaieran *-a(d)u* eta *-idu* dituzten erromantzetiko mailegu modernoetan *-eta* da aditz-izenaren forma (Urgell 2006: 926, 932). Ik. 39 *berà adoretan ifinten ditú*, 45 *paguètan dozu*.

2 *miñà* ‘mihina’. Mendebaleko testu zaharrenen artean, *Refranes y sentencias*-ek, Zumarragak, Garibaik, Landuccik eta Lazarragak *-n* gabeko aldaerak dakartzate, nahiz eta ordukoak bokal sudurkariak bide ziren (Mitxelena 1961b: 48); cf. Zumarraga 9 *miioçayti*; *Refranes y Sentencias* 169 *Mi gestoa da minago mintea baño*, 271 *Miyac çe bez buruen calte*; Garibai A53 *Aguinean min dabenac miia ara*, B31 *Aguinean min daben-ac miña ara*. Lazarragak ez zuen sudurkaritasunik adierazi —ez sistematikoki, behintzat—, baina ematen du A10:7 *miiau* bezalakoetan bokal sudurkariak daudela.

3 *Uribarrico*. Uribarriko Andra Mariaren basilikaz ari da. xiv. mendean eraiki zen, eta tartean hainbat zaharberitze-lan egin dira. Durangoko erdigune historikoan dago gaur egun ere, eta Euskal Herriko arkupe handienetakoa duelako da ezagun, besteak beste. Arandoñoko dorre zaharrari zeutsola eraiki zuten, dorrea bera kanpan-dorre bihurturik.

4 *Assumcinoeco*. Mitxelenak zioenez (*FHV* 122), gaztelaniaz *-iön* amaiera duten hitzak emateko, mendebaleko testu zaharretan *-iö*, *-iño* eta *-iño* ageri dira. Urkizuren kopletan, Durango aldeko testu zaharretan eta egungo hizkeretan bezala, *-iño* da (ia) bakar: 5 *devociñoac*, 46 *devociñoa*, 48 *peticiñoa*. Aitzitik, *-iño* besterik ez dago errepikako *assumcinoeco* berba horretan.

5 *Manso Lopez*. Manso edo Munio López. Bizkaiko kronika zaharren arabera, Jaun Zuriaren semea izan zen, Bizkaiko jaunetan bigarrena (909-920), Iruñeko Antso I Garcésen alaba Velasquitaren senarra eta Iñigo Lopezen aita. Altzibarren arabera (1993: 43, 26. oin-oharra), Gonzalo de Otoraren *Micrologia del asiento*

⁴¹ Hasierako zenbakiak gure edizioiko bertso-lerroenak dira.

⁴² 29 *parebagueau* eta 31 *nobleau* direla eta, bigiratu iruzkin linguistikoko § 23-2 puntua.

de la noble merindad de Durango... (Sevilla, 1634) lanetik hartu zuen Urkizuk Uri-barriko Andremariaren irudiaren istorioa, cf. Larrakoetxea (1983: 60, *apud* Altzibar 1993: 43):

(...) que López Zuría tuvo de Dalda un hijo, que se llamó Manso López y fue bautizado en la iglesia de San Pedro de Tavira, y muerta su madre y enterrada en ella, vino con deseos de edificar una iglesia suntuosa bajo la advocación de Sta. María, cuya efigie hermosa y devota tenía en su oratorio. Pero al morir dejó a su prima Menina de Arandoño, señora del mismo solar, el cuidado de dicha edificación con palabra de cumplirlo, como lo hizo (...)

6 *ezin aurquitu eiquiàn* ‘ezin aurki zezakeen’. «Ezin» partikula bi sintaxirekin agertzen da euskal testuetan: a) [aditz nagusia + *ezin* + aditz laguntzailea] eta b) [*ezin* + aditz nagusia + aditz laguntzailea]. *OEH*ren arabera (s.v. *ezin*), lehenengoa ez da sarri aurkitzen Hego Euskal Herriko testuetan, baina Kapanagak eta 1688ko bertso bizkaitarrek badakarte. Urkizuren kopletan bigarren egitura besterik ez dago: aipatutakoaz gain, ik. 41 *ezin obèto empleadu leitè*. Orobat, 1737ko lanean egitura hori besterik ez dago: 21 *ezin esán leizan*, 86 *ezin egon dà* eta abar.

Aditz laguntzaileak ez du berezitasun handirik: Kapanagaren salbuespen bat kenduta (153 *arnasa eta animo ar eçaçu*), aurreko hamarkada eta mendeetako Durango aldeko testuetan *egin* da aditz laguntzaile bakarra indikatiboaz kanpo (Lakarra 1996: 184-185). Bizkaitik hur, xviii. mendean Barrutiak du **ezan* gehien —bederatzi bat— (Lakarra 1986: 657).

7-1 *prenda* ‘prenda’, ‘objektu baliotsu’. *Bertso bizkaitarrak* sortan ere ageri da: 15 *Estimaduaz ez admiradu l gueurea lango prendeá*.

7-2 *oberic*. «En textos vizcaínos encontramos tanto *oba* como *obe*» dio *OEHk* (s.v. *hobe*).

8 *vere*. Testu osoan edutezko izenorde indartuak besterik ez dira agertzen, eta aurreko garaietan indarrean zegoen Linschmann-Aresti legeak irudikatutako oposizioa izenorde indartuen alde neutralizaturik dago: 13 *Cumplidú ez eban vere gustubá*, baina baita 49 *agaiti zara elejà onetan l gueüre patrona eguina*.

9 *aztu ze cidim* ‘ahaztu ez zedin’. Aginterako eta subjuntiboko formetan, *ze* ohiko aldaera da mendebaleko euskara zaharrean —Lazarragarenean aginterakoak dira adibide guztiak—. Durango aldeko testuetan, Kapanagak baditu 9 bat *ze* (bide batez, orrialde bertsetan —4, 38, 123-126 eta 155—), baina askoz gehiago dira *ez-ak* (40 bat). Guk, bestalde, Altzibarrek (1993: 41, 11. oin-oharra) ez bezala, ez daku-sagu aoristorik *aztu ze cidim* horretan, ezpada subjuntibo arrunta.

Indikatiboaz kanpoko formetan, partizipioaren eta aditzoinaren arteko oposizioa lehenengoaren alde neutralizatuta agertzen da: 9 *aztu ze cidim*, 41 *empleadu leitè*.⁴³

⁴³ Kanpo utzi ditugu *egin* dutenak: «*Egin* laguntzaileak guziz alderantzizko garapena erakusten du. Hastapenetik partizipioa du nagusi eta aditzoina salbuespen. Mende eta eremu guzietako *-tu*-dun aditzen datuak bildurik, ikusten dugu agerraldien % 94,3an partizipioa dugula, eta % 5,7an baizik ez aditzoina. Gure ustez, datu hauek erakusten digute *egin* laguntzailearekilako perifrasiaren jatorrizko forma [partizipioa + *egin*] gisakoa zela, eta aditzoinaren erabilera egitura horretan bigarrenkaria dela, **edin* eta bereziki **ezan* laguntzaileekilako analogiaz sortua» (Mounole 2007: 82).

Aintzat hartzekoa da partizipioaren marka ezartzeak edo ez ezartzeak silaba bateko gorabehera dakarkiola bertso-lerroari, baina gehiago dirudi orduko hizkerari lotutako kontua, neurri-kontua baino: Lakarra (1996: 187)-ri eta Mounole (2007: 74)-ri jarraikiz, Urkizuren 1737ko liburuan ere ez dago aditzoina duen adibide bakar bat ere.

**edin* laguntzailearen formetan, mendebaleko eta erdialdeko testu zaharretan ohi-koa den *e - i > i - i* asimilazioa du 9. bertso-lerroko formak; halere, asimilazioa ez da beti agertzen Urkizuren kopletan: 15 *baiña aguindu eban eguin zedilla*, 30 *izan cedin-zat comuna*.

«Ez» partikula bi sintaxirekin agertzen da mendebal zabaleko testuetan: a) [aditz nagusia + *ez* + aditz laguntzailea] eta b) [*ez* + aditz nagusia + aditz laguntzailea]. Ematen du lehenengo (Urkizuren kopleta) dela zaharrena, baina ez bakarria testu zaharretan: *Viva Jesus*-en, esaterako, adibide bat besterik ez dago (Ulibarri 2010: 68). Bizkai sartaldeko nahiz sortaldeko testu zaharretan bigarrenaren alerik aurki daiteke (Mikoleta 7 *estau ondo arguitu*, 78 *Estoas etorri*, Zubia-Lezamiz 491 *ez eiguzu ichi*,⁴⁴ baina lehenengo da nagusi Durango aldean: ik. Zubia-Lezamiz beraren 424 *apartadu ez da gorpucerean* eta 425 *gorde ecitueçan*, Zumarraga 10-11 *esango bearr ezti-rean*, 26 *jauxico ez çara*, Egiaren kanta 21 *mercedu ez eiteco*, 75 *aussi ezpalaguie*, 81 *Il celeguieçan*, Bertso bizkaitarrak 9 *Yzango esta*. Kapanagaren kasu gehien-gehienetan da lehenengo egitura nagusi, baina Arzadunen testuaren lehenengo edizioan bigarrena gailentzen da (bigarrenaren 8 adibide eta lehenengoaren 4 inguru). Urkizuren 1737ko liburuan ere lehenengo egitura da nagusi.

10 *eregui eban* ‘eraiki zuen’. Bizkaian *eregi* (eta *erigi* aldaera) ageri da testu zaharretan (Zumarraga *Orri urgazi bear deusagu*, *eregi bear dogu*; RS 98 *Triscan badabil asoa*, *aus asco erigui daroa*; Kapanaga 34 *Iaungoicoagana arimea ereguita*). Bestalde, **edun* laguntzailearen forma arrunta *z-* gabea da, Bizkaiko testu zahar eta egungo hizkera gehienetan legetxe.

13 *gustubá*. Dakigula, Mendietak dakar *-ubV^(a, e, o)* kontsonante epentetikoaren adibide zaharrena euskal testuetan, Pedro Abendañoaren aienean (8 *Bere lagunzat beste asco ditubala*). XVII. mendean ugariagoak dira adibideak bai Bizkaian, bai Lapurdiko kostaldean, eta XVIII. mendean geroztik Gipuzkoako eta Nafarroako testuetan ere ageri dira. Urkizuren 1737ko lanean ere badago, baina ez da sistematikoa (5 *socorruba*, 9 *Egubastèn*, 17 *zerubetara*, 21 *zeubèn*; baina 3 *liburua*, 6 *santua*, 14 *delicaduan*, 20 *moduán*, etab.).

⁴⁴ *Aita gure*-koa da adibidea, *Viva Jesus*-eko *ce eguiguzu echi jausten*-en parekoa: Ulibarri erakusten duenez (2010: 68), mendebaleko dotrina zaharretan, otoitzak arkaismoak gordetzeko testu apoposenak izanik, egitura zaharra [aditz nagusia + *ez* + aditz laguntzailea] gorde da. Zubia-Lezamiz adibideak egitura berria islatzen du, nahiz eta Arzadunek berrogei urte beranduago zaharrari eutsi zion (*ichi ez eguiguzu*). Egoerak azalpen erraza du: itxuraz, Kapanagaren lanetik edan zuen Arzadunek, Zubia-Lezamizena ezagutzen ez zuelako, eskura ez zuelako edo Kapanagarena eredugarriago begitandu zitzaion-lako: «Badirudi Arz durangarrak (1731) Kap mañariarraren (1656) otoitza izan zuela eredu, edo haren tradizio beretik edan zuela behinik behin, batez ere Durangokoa ere zen Zub-rekin (1691) erkatuz gero» (Ariztimuño 2015: 25). Egitura zaharra agertzen da, orobat, mendearen erdialdeko Bizkaiko erlijio-testuetan: Arzadunen lanaren bigarren edizioan (1758: 21), Kardaberaz bizkaierazko dotrinan (1762: 5) eta Olaetxearenean (1763: 7).

Askotan ez dago argi ezaugarri hau idazleek beren eremuko hizkeran hala erabiltzen zelako baliatu zuten ala ezaugarri estilistiko hutsa zen: nahiz eta ezaugarri horretan gerora sistematikotasun handiz jokatu, zalantzak edo gorabeherak izan bide zituen Mogelek berak bere lehenengo testuetan; cf. Arejita (1991: 278).

16 *azcango* ‘azkeneko’. Ez omen da aldaera arrunta: «La variante *azkan* sólo la hemos encontrado en Urkizu y Azkue» (OEH s.v. *azken*). 1737ko liburuko kopletan ere baliatu zuen durangarrak: 83 *peniaren azcán tristea*.

17 *ifintéco*. *Ifini* aldaera ageri da Bizkai sortaldeko testu zaharretan (Egiaren kanta, Kapanaga —Lazarragak eta Añibarrok bezala, *efini*-rekin batera—, Bertso bizkaitarrak, Arzadun...). Urkizuk berak *ifeni* ere erabili zuen 1737ko lanean: 27 *egem-plu yfenten jazuna*, 30 *ifenten nazala*.

21 *Andra Menina Arandoñoco*. Uribarriko Andra Maria basilikaz aritzean aipatu dugunez, Arandoñoko dorrea baliatu zuten basilikaren kanpandorra egiteko.

23-1 *eracusi zan*. *Erakutsi*-ren erabilera intransitiboa ez da ohikoa Ipar Euskal Herriko tradizioetik kanpo: OEHk dakartzan adibideak hangoak dira: Leizarraga, Etxeberri Ziburukoa, Harizmendi, Pouvreau, Oihenart, Hiribarren.

23-2 *encargù onetan*. Mendebaleko hainbat testu zaharretan zaila izaten da argi ikustea izen-sintagmako mugatzailea artikulua gisa gramatikalizatu den ala erakuslea den. Urkizuren 1740ko zortzikoetan, adibide horrez gain, 29 *parebagueau* eta 31 *nobleáu* ere ageri dira, baina geure edizioan izenkia eta erakuslea bereizteko arriskua hartu dugu, kontu grafikoa delakoan, hiru arrazoi direla eta.⁴⁵ Lehenik, ez direlako sistematikoki izenkiari loturik agertzen: lehen aipatutako adibideen aurka egiten dute 37 *Joia ederr au* eta 62 *novena au* adibideek. Bigarrenik, ez dagoelako halako gramatikalizazio-prozesuetan gertatu ohi diren higaduren edo aldaketen arrastorik. Hirugarren arrazoiak metrikarekin du lotura; zehazki, lehen § 2.2-n aipatutako sinalefekin. Kasuistika askotarikoa da: 23 *eracusi zan encargù onetan* bertso-lerroko sinalefa grafikoa ere bada, nolabait esateko, sinalefa egiten den gunean lotuta agertzen baitira izenkia eta erakuslea. Beste kasu batzuetan, aldiz, erakuslea silaba beregain batean zenbatzen da, nahiz eta izenkiari loturik agertu: 29 *Ce-ru-co on-dasún pa-re-ba-gue-au*, 31 *u-ri no-ble-áu nai i-zan è-ban*. Antzeratsu, 37 *Joia ederr au veretu azquero* bertso-lerroan bereizita agertzen da, eta beregain zenbatuta egokitzen zaio bertso-lerroa neurriari. Beste batzuetan, sinalefa egin arren, ez da loturik ematen: 49 *a-gai-ti za-ra e-le-jà o-ne-tan*. 62 *novena au acabaduric* bertso-lerroan ez legoke zertan sinalefarik egon, baldin eta *-adu* hori grafiko hutsa izanda, *-au* ahoskatuko balitz.

24 *ondo debotèa*. [*ondo* + adjektiboa] egituran, *ondo*-ren esanahia ‘oso’ da. Bestalde, izenondoa femeninoa da, Bizkaiko tradizioaren bidetik (ik. zenbait salbuespen Urgell 2001: xci lanean).

⁴⁵ Urkizuren 1737ko lanean ohikoena da erakuslea izenkiari itsatsirik agertzea: 17 aldiz aurkitu dugu *-au* lotuta eta 3 aldiz bereizita; *onetan* beti agertzen da lotuta; *onec* lotuta 22 aldiz eta bereizita behin; *orrén* behin besterik ez dugu aurkitu, eta bereizita agertzen da.

26 *serafinẽm serafinà*. Angiologia kristauaren arabera, kerubin eta tronokoekin batera, bederatzi koroetako lehenengoak dira serafinak, zerutarren hierarkian goi-mailako lekua dutenak.

29 *parebague au*. «Bage» nahiz «bagarik» darabiltza Urkizuk. Bertso-lerroak osatzeko silaba-kopuruak izan dezake eraginik baten eta bestearen arteko hautuan.

30 *izan cedinzat*. Helburua are gehiago azpimarratzeko, subjuntiboari destinatiboko *-tzat* gehituta sortutako formarekin: hainbat euskalkitan ageri da garai zaharreen, baina ematen du Bizkai aldean gorde dela ondoena. Ikus Zavalaren (1848: 26) eta Azkueren (1925: 560) azalpenak, eta Rosek (2004) mendebaleko tradizioan jasotako adibide andana.

32 *jaiubea eta jauna*. Aldaera arrunta da *jaube* bizkaieraz, nahiz eta testu batzuetan (Kapanagarenean, esaterako) *jabe* ere agertu. Bertso-lerro honetan ematen du *jaun* eta *jabe* esapidea baliatu zuela Urkizuk, baina errimatzeke buelta eman ziola.

33-1 *bacarrican*. Partitiboari *-ka* adberbiala gehituta sortu zen testu zahar batzuetan ageri den *-(r)ika* forma; gerora, eremu batzuetan *-a* hori galdu zen, eta beste batzuetan *-n* gehitu zitzaion, prosekutiboan bezala (*-ti > -tika > -tikan*). Testu zaharreen artean, begiratu Lazarraga eskuizkribuko B15:77 *achaquiz arturica*. Bizkaiko tradizioan ez dugu ez *-rikan*-en, ez *-tikan*-en adibiderik, ezpada erdialderagoko hizkerak imitatu dituzten egileen testu modernoetan. Kasu honetan, Urkizuk ere hala jokatu zuela uste dugu; zehazki, uste dugu, erdialderagoko euskararen berri izanik, bertso-lerroaren silaba-kopurua betetzeko «luzatu» zuela *bakarrik*, beste silaba bat lortzeko.

33-2 *pagadú zeinque*. Partizipio eta guzti, kopleto adibide guztietan bezala. Bide batez, partizipioa osorik emanik (hots, *-adu > -au* bihurtu barik) silaba bat gehiago lortzen da bertso-lerroa osatzeko (*-au* bihurtutakoak sarri agertzen dira 1737ko lanean: 5 *alcanzaucõ dogula*, 14 *condenau eben*, 34 *acordau zaitèz* eta abar).

34 *onguina*. Bizkaiko tradizioan, XVIII. mendetik aurrera agertzen da batez ere (Bizenta Mogel, Pedro Astarloa, Añibarro, Busturiako katixima...). Ematen du Hego Euskal Herrian XVIII. mendearen erdialdetik aurrera zabalago ibili zela esanahi bertso *ongile* (OEH s.v. *ongin* eta *ongile*).

37-1 *veretu* ‘bere egin’. Sarriago agertu izan da Ipar Euskal Herriko testuetan, baina Hegoaldean ere badago: Bizkai erdialde-ekialdeko *Bertso bizkaitarrak* sortan, kasurako: 18 *Romanoac logradu eban | intentoaren erdia, | beretutea Probintzia*. XIX. mendeko bizkaitar klasikoetan ere agertzen da.

37-2 *azquero*. Bizkaiko testu zaharretan eta Lazarragarenean ageri den aldaera zaharra da. Durango aldeko testu zaharren artean *ezkero* da aldaera bakarra, Zubia-Lezamizenean (birritan dago *ezkero*, eta beste bitan *azkero*) eta Urkizuren 1737koan izan ezik (behin dakar *azkero*, bederatzi *ezkero*-ren aurka). Bide batez, Urkizuren 37. bertso-lerro horretan denbora-esangura du egiturak.

39 *ifinten dirú*. *-it-* pluralgile soilaz. Bizkaiko eta Arabako lehenengo testuetarik agertzen da pluralgile horren ahultasuna: testu labur batzuetan *-it-* soilik dagoen arren (Milia Lasturko, Zumarragaren gutuna —halaber Barrutiaren antzerki-lana, XVIII. mendekoa izanda—), XVI-XVII. mendeetan inprimatutako beste testu batzuetan

(*Refranes y sentencias*, Betolatza, Kapanaga...) *dituz* lako forma pleonastikoak dira arruntenak. Urkizuren 1737ko lanean, aitzitik, hirugarren pertsona singularretan *ditu* besterik ez dago (10 *errezetan baditu*, 21 *jaquingo ditu*, 23 *arzen ditu*), eta hirugarren pluralean *dituez* (22 *yrabazico ditúez*, 22 *emendauco ditúez*, 22 *quénzen dituezala*, 77 *Cantaucodituez*).⁴⁶

41 *ezin obèto empleadu leité*. «Ezin»-en sintaxiaz eta partizipioaren eta aditzoinaren arteko oposizioaren galeraz ik. 6 puntua.

**edin*-en ahalerako forma dugu *leite*. Céline Mounolek azaltzen duenez (2011: 32-33) *-te* eta *-ke* atzizkiek funtzio bera dute, baina lehenengoa *izan* eta **edin* aditzei loturik ageri da, eta bigarrena iragankorrekin. Zubereraz kanpo, *-ke* analogiaz hedatu zen *-te* zuten adizkietara: batzuetan ordezkatu egin du, eta beste batzuetan *-teke* pleonastikoa sortu da. Urkizuk, bistan da, *-te* soila mantendu du (*-teke* jartzekotan, gainera, hankaluze egingo luke bertso-lerroak). Bestalde, *empleadu* horrek OEHko bigarren adierarekin egiten du bat: ‘emplearse’, ‘dedicarse (a)’; hots, iragangaitza da (cf. Lazarragaren 1140r *Gura dozun ni enplea nadin zure serbizioan*).

42 *geure*. Jatorrizkoak *guere* dakar. XIX. mende hasierako Bizkaiko egile gutxi batzuek erabili zuten aldaera hori, eta Gipuzkoako mendebaleko egungo hizkeretan ere bizirik dago (OEH, s.v. *gere*); halere, ez dirudi Durango aldeko euskara zaharrean espero beharreko aldaera denik: Urkizuren beraren 1737ko liburuan ez dago *gere*-rik (eta 59 aldiz dago *geure*), ezta Arzadunenean (1731) ere, eta Kapanagak dakarren adibide bakana errata bide da (cf. Riol 2016: 14, 9. eta 10. oin-oharrak). Bihoazkio nire eskerrak Joseba A. Lakarrari, azken irakurketa horren berri ematearren.

46 *deusuben*. Non **edutsi* trinko gisa erabiltzen baita orainaldi burutugabeen. Badaude halako adibideak Lazarragaren testuan ere: AL 1151v *nic çuri deusudan amorioa*, AL 1145v *ain da nic deusadan amorioa andia*; baita ‘eman’ adierarekin ere: A14:14 *asco deusut esquerriç*, A23:27-28 *Linda damea, asco deusut | nic aregaiti esquerriç*.

47 *mesedè бага ichi bagaric*. «Baga» nahiz «bagarik» baliatu zituen Urkizuk bai koplak hauetan, bai 1737ko liburuan.⁴⁷ Bertso-lerro bakarrean aldaera bera ez errepikatzeke biak baliatu zituela pentsa liteke, baina bietan «baga» jarrita labur geratuko litzateke bertso-lerroa, eta bietan «bagarik» jarrita hankaluzea litzateke: ematen du bertso-lerroaren neurrira egokitzeko erabili zituela biak.

48 *inoren*. Genitiiboak *-r* du, Bizkaiko hainbat testu zaharretan ez bezala. Durango aldean, Zumarragak *joen* ‘inoren’ (ziur asko bokal sudurkariarekin) eta Zubia-Bezamiz 421 *Christoen*, 423 *laungoicoen*, 423 *Virgineen*, 424 *infernuen*, 425 *laungoicoen* dakartzate, baina egoera konplexuagoa da testu luzeagoetan: Egiaren kantan *-r* gabeak dira nagusi, baina bada *-r*-dunen bat ere (151 *Conde Duquearen*, 192 *Vir-*

⁴⁶ Bizkaian analogiaz sortutako bestelako forma «hiperbizkaitarrak» (ik. Mitxelena 1981: 300) XVIII. mendearen bigarren erdiaz geroztikoak dira, gutxienez: Mikoletaren pasarte batean *dausela* irakurri izan den lekuan, orain badakigu *dau;ela* jartzen duela (singularra, <); ikurra dakarrena, itxuraz aurreko grafemaren ahoskera bokalikoa dela adierazteko); bilbotarrarenean *ditu* eta *dituz* besterik ez daude, horrenbestez. Ik. Ariztimuño, Manterola & Zuloaga (prestatzen).

⁴⁷ Halere, bertso-lerroen silaba-kopurua betetze aldera edo, ugariagoak dira *bagarik* lakoak bertsoz emaniko testuan, hitz lauz emanikoan baino.

ginearen). Kapanagarenean ere bietarik daude: Betolatza arabarrak bezala, -r- dutenak nahiz ez dutenak dakartzta (Castaños 1957: 61).⁴⁸ Urkizuren 1737ko liburuan oso arruntak dira -r- gabeko genitiboak, nahiz eta bestelakorik ere baden (20 *noberèn*, 79 *jaubearen*, 80 *aitaren*, 81 *gozòren* eta abar).

49 *agaiti* ‘huragaitik’. Motibatiboko aldaera zaharreakin.

55 *zeinda uste dogun* ‘zein eta uste dugun’. Izenordain erlatibo da *zeinda*, eta mendeko perpausak -n du (ez da beti hala izaten). *OEH*ren arabera (s.v. *zein*), ohikoagoa da bizkaieraz gipuzkeraz baino, eta Durango aldeko testuetan aipatzekoa da Kapanagak sarri erabili zuela: i *Leenagoco demporetaco Gentilac iauna (esan gura dot) Ez euquenac Iaungoico eguiazcoen ezauteric, cireanac doctoa, eta iaquinac euren legue falsoan, ceinda gordetan ebeen ain piedade andiagaz...*; 33 *Zerren daucan gloria iguala zeinda aiteac, iangoico dan partez, eta guizon dan partez andiagaa, ceinda bestec edugui alleian...*; 96 *Ea ceimbat bider jasarri dan peliburuan, ez ençuteco, cerren egon çan vtra verandugaiño bere erruz, ceinda içañçan suertea idaraiteco meça...* «Zeinegaz eta» aldaera ere badakar mañariarrak: 138 *Cinguluac (ceinegaz eta lotuten dan guerriti Sacerdotea) eracusten deuscu...*, 138 *Manipuluac (ceinda da escubitur esquerrecoan Sacerdotean ifinten dabena) eracusten deuscu...*, 141 *Eta veste Altaraco ornimentac eracusten deuscue ereuerencia, eta garuutasuna, ceinegaz eta Meça esan beardan...*

57-1 *baya* ‘baina’. Aldaera orokorra da bizkaiera zaharreen, baina Durango aldeko testuetan *baea* da aldaera arruntena Kapanagarenean, eta Zubia-Lezamizenean ere behin ageri da: 424 *sentidu eben bere grandecen virtutea: baea jasi çan Abraanen Senura edo Santuen limbura*. Lazarragak *baina*, *baña* eta *baia* zituen, eta Urkizuren kopletan ere *baya* eta *baña* agertzen dira.

57-2 *baquigu* ‘badakigu’. *Ba-* aurrizkiaren uzkurdurak ohikoak dira bizkaiera zaharreko testuetarik (ik. Lakarra 1984b: 137-138). Kasu honetan, baieztapenari dagokio. Cf. Kapanagaren adibideok: 26 *Credoa eta articuluac gauza bat vira*, 27 *Bauco Iaungoicoac gorpuceen erudia gu leguez*, 38 *Bago beste oraçionoric Pater nosterrez ostein*, 47 *Pecatuba bearra gauza guichitan edo vear direanetan equina*.

57-3 *zariana* ‘zarena’, ‘zarella’. *a + a > ea* disimilazioarekin; ohikoa da mendebal zabalean lehenengo testuetarik (baina ez Landucciren hiztegian). *ea > ia* bihurturik dugu mendebalean XVIII. mendeaz geroztiko zenbait testutan.⁴⁹ Bide batez, *-(a)na* da menderagailua, ez *-(a)la*.

66-1 *ain*. Bizkaiko testu zaharretan *ain* da aldaera arrunta, baina Mikoleta bilbotarrak behin baino gehiagotan azaltzen du *aen* zaharra, eta Urkizuk ere biak baliatu zituen 1737ko lanean.

⁴⁸ Castañosek berak Elizaren hizkerarekin lotzen du -r- mantentzea / ez mantentzea: «El examen de los textos parece indicar que las formas con -r-, más antiguas, están mantenidas por tradición eclesiástica; aparecen al menos en aquellas partes en que el respeto al texto fijado debe ser mayor» (1957: 61). Halere, Lazarragaren testuetan ere -r- dutenak nahiz ez dutenak aurki daitezke singularrean eta mugagabeen.

⁴⁹ Lazarragarenean ere behin ageri da *dirian*; zehazki, Estibaliz Sasiolakoaren testuan. Gorabehera grafikoa ez bada, hori izango genuke *ea > ia* aldaketaren lekukotza zaharrenetariko bat mendebal zabalean; hurrengo lekukotzak, gainera, berrehun urte beranduagoak dira.

66-2 *ongui eguilla*. Batez ere Ipar Euskal Herriko tradizioan erabiltzen da *ongi egile*. Bidasoaz hegoaldera Baztango XVIII. mendeko testu batean, Nafarroako bizpahiru egilerengan eta Iruzutarenean besterik ez da agertzen (OEH s.v. *ongi-egile*). Bizkaiko tradizioan, aldiz, XVIII. mendean geroztik daude *ongil(l)e* eta *ongil(l)a*, eta kasu honetan ez dakigu Urkizuk ez ote zuen bigarren hori moldatu, forma luzatuz, oraingoan ere bertso-lerroaren neurrira egokitzeko.

3.4.3. Ondorioak alderdi linguistikoaz

Urkizuren lanak garai interesgarri batean argitaratu ziren: Lakarra (1997: 516)-ko periodizazioari jarraikiz, Euskara Zaharretik Lehenengo Euskara Modernora bihurtzeko trantsizio-sasoian. Durango aldeko orduko testuei begiratuta, argi ikusten da hainbat berrikuntza gertatzen ari zirela edo gertatuak zirela jada, eta idazleek bazutela idatziaren inguruko kontzientzia eta/edo jakintza osoagoa. Arzadunen dotrinaren lehenengo edizioa (1731) eta Urkizurena 1737ko lana erkatzea besterik ez dago horretaz jabetzeko: bigarrena modernoago agertzen da hainbat puntutan, eta ez du ematen sei urteko tarte eskasean sortutako berrikuntzak direnik: berea idaztean, eredu zaharkituagoa edo kontserbatzaileagoa hautatu zuen Arzadunek (gogora dezagun «Aita gurea» emateko Kapanagarekin egin zuela bat), itxuraz herriko hizkeran arrunt izan behar zuten erabilera berriak baztertuz: besteak beste, bokalismoa, kontsonantismoa eta izenaren morfologia ditugu gogoan halakoak aipatzean, eta halakoak berresten ditu Arzadunen beraren lanaren bigarren edizioak (1758), Urkixok eta Lakarrak nabarmendu zuten, hainbat aldaketa azaldu baitzituen: bigarren edizioan, testua «gipuzkoartuta» ageri da (seguru asko, Larramendiren gramatikaren eraginez), baina baita modernizatuta ere (Lakarra 1984a: 180).

Urkizuren 1740ko kopletera etorrira, gertatu ohi denez, ezaugarri berriak zaharrek nahastean agertzen dira, eta estilo- edo idazkera-hautuen eragina ere nabarmena da, bertsoz idatzi izanaren eragina agerikoa den bezala.

Koplei modernotasuna darie hainbat mailatan: *ea* disimilaziotik sortua da *ia* aldaera (ziur asko, sortua ez ezik, nagusi ere izango zen ordurako: gogoratu 1737ko lanean sarri erabiltzen dela eta 1740ko kopleen erimaz aritzean aipatutakoak), eta *gustubá* zein *deusuben* bezalakoetan kontsonante epentetikoak daude,⁵⁰ ez dago bokal sudurkariaren arrastorik (aurreko mendeetan *mia* ‘mihia’ zena *miña* gisa ematen du durangarrak), amaieran *-a* duten hitzei hasieran *-e* duten morfemak eranstea ez dago *ae* zaharrik (*alabaetaco* > *alabetaco*), genitiboa *-r-* eta guzti agertzen da, aditzoinaren eta partizipioaren arteko oposizioa erabat galdua da bigarrenaren alde, Linschmann-Aresti legea ere neutralizatua da gerora ezagutu dugun joeraren alde, eta abar.

Aurreko garaietan ohikoak ziren eta XVIII. menderako Bizkaian oro har forma berriagoak gailenduta desagertzen ari ziren ezaugarri zaharrak ere baditu testuak. Berziki aipagarriak dira aditzaren morfologiari lotutako bizpahiru forma: *-it-* pluralgilea besterik ez erabiltzea **edun*-en hirugarren pertsonako laguntzaileetan (*ditu* vs *dituz*), **edin*-en ahalerako *leite* hori *leike* edo *leiteke* bihurtu ez izana (halere, gogoan

⁵⁰ 1740ko kopletan ez dago arrastorik, baina badirudi 1737koetako *Amudiñac*, *andi-ia*, *ezin zinaiio* eta parekoek *i* bokalardiaren osteko epentesia adierazten dutela, gerora ere Durango aldean ezagutu dugunez.

izan behar da bertso-lerroan hankaluze egingo zukeela bigarren hori sartuta, eta hasieran behintzat *-te* iragangaitzei loturik ageri dela) eta *deusuben* trinkoa. Sintaxian, aipatzekoa da [aditz nagusia + *ez* + aditz laguntzailea] joskera zaharra perifrasiari; lexikoan, bestalde, aginterako *ze* ‘ez’ aldaera zaharra aipa daiteke.

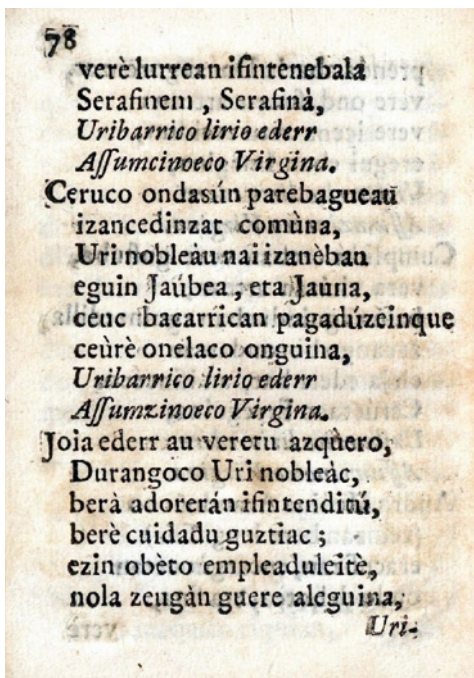
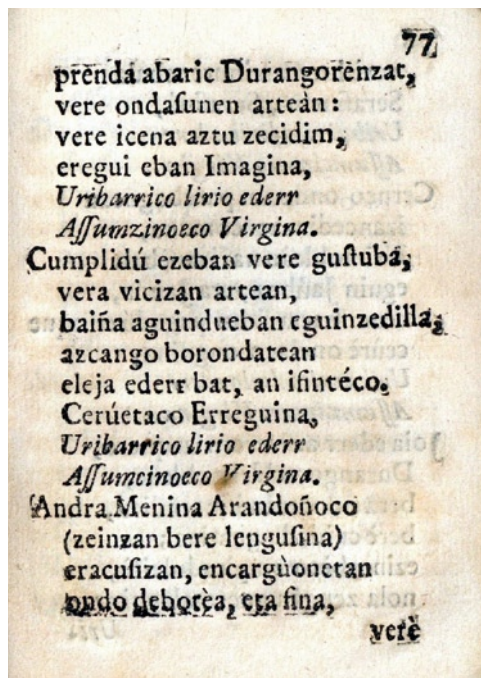
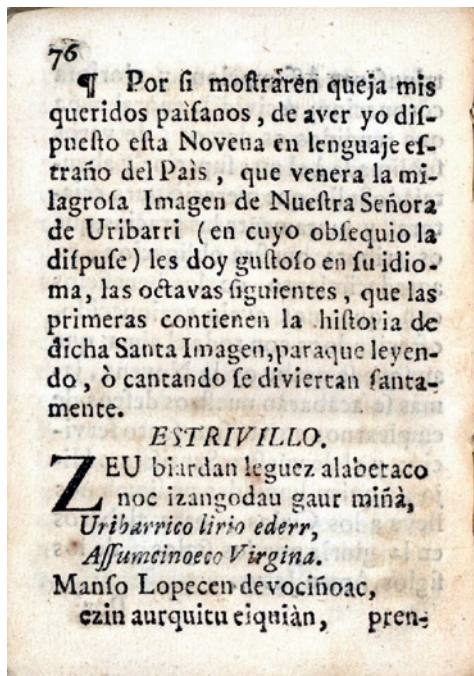
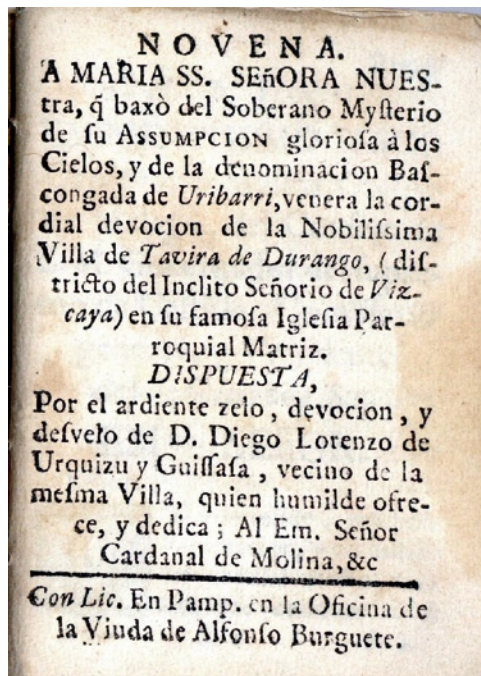
Behin baino gehiagotan esan dugunez, agerikoa da hala hizkuntzaren kontzientziak eta ezagutzak nola lana bertsoz idatzi izanak eragina izan zutela Urkizuren hizkuntzahautuetan. Ematen du forma osoagoen alde egiteko eta, bide batez, bertso-lerroan silaba gehiago betetzeko baliatu zituela *-adu* partizipioa (1737ko lanean ohikoa zen *-au* aldaera modernoa), *baga* & *bagarik* bikotea, *bacarrican* erdialderagokoa, eta, behar bada, *ongi egile*, < *ongile* berrinterpretatuz. Halakoek erakusten dute durangarrak ondo menderatzen zituela, gutxienez, bai Bizkaiko euskara, bai erdialderagokoa eta, ziur asko, aurreko mendeetako euskal idazleren baten edo batzuen lana(k).

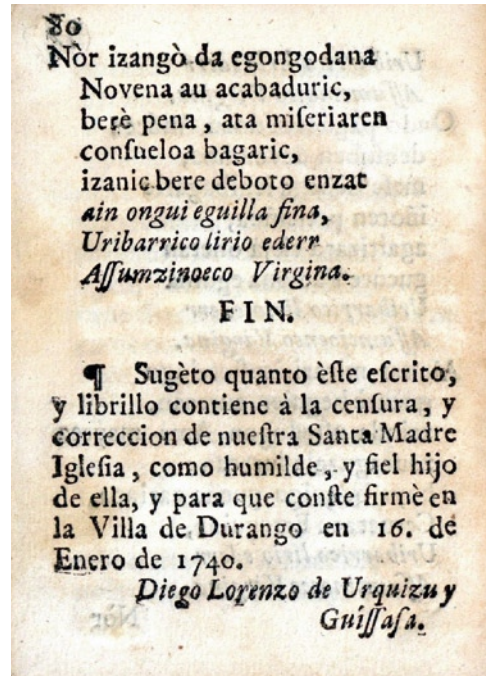
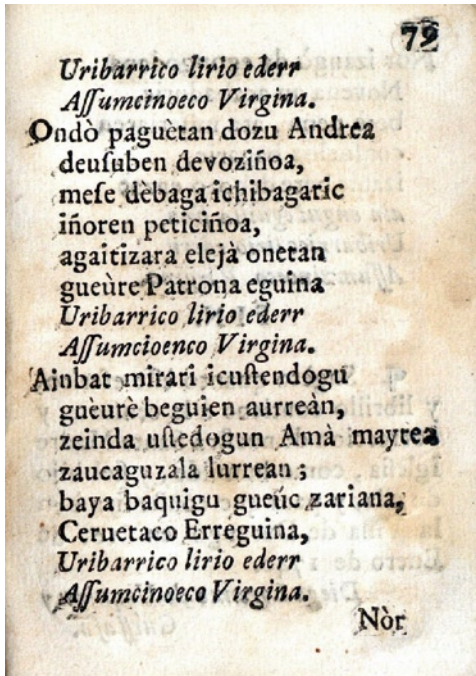
4. Bibliografia

- Aitchison, J., 2004³ [1990], *Language change. Progress or decay?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Akesolo, L., 1981, «D. L. Urkizu Errosarioko bertsoen egilea, durangarra, alkatea», *Karmel* 1981:1, 61-67.
- Altzibar, X., 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak*, Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.
- Arejita, A., 1991, «Juan Antonio Mogelen sermoiak», in J. A. Lakarra & I. Ruiz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum (ASJUren gehigarriak 14)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 277-300.
- Ariztimuño, B., 2015, «Euskararen dialekto zaharrak aztertze saioa: aitagureen *mithridates* baten deskribapena», in G. Aurrekoetxea & P. Salaberri Muñoa (arg.), *Hire bordatxoan. Txipi Ormaetxea omenduz*, Bilbo: UPV/EHU, 21-39.
- Ariztimuño, B., Manterola, J. & Zuloaga, E., prestatzen, *R. Mikoletaren Modo breve de aprender la lengua vizcayna: edizio kritikoa*.
- Arzadun, M., 1731, *Doctrina christianeen explicacinoa*, Vitoria-Gasteiz: Bartholomé Riesgo & Montero.
- , 1758², *Doctrina christianeen explicacinoa*, Iruña: Martin Joseph de Rada.
- Azkue, R.M., 1925, *Morfología vasca*, Bilbo: Editorial Vasca.
- Bilbao et al. (arg.), 2010 [ca. 1602], *Lazarraga eskuizkribua: edizioa eta azterketa (1.0)*, Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU. Interneten eskuragarri: <<http://www.lazarraga.com>> [Kon-sulta: 2015/12/24].
- Campbell, L., 1998, *Historical Linguistics: An Introduction*, Edinburgo: Edinburgh University Press.
- Castañós, F., 1957, «El genitivo en vizcaíno antiguo», *BAP* 13, 60-69.
- Dodgson, E.S., 1901, «Bibliographie Basque. Notes et documents», *RLPhC* 34, 365-374.
- Drinka, B., 1990, «The chronology of phonological change», in E.C. Polomé (arg.), *Research Guide on Language Change*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 107-136.
- Kaltzakorta, J., 2010, «1721. urteko Eibarko kopia zaharrak», *Litterae Vasconicae* 11, 9-33.
- Kapanaga, M. Otxoa de, 1656, *Exposicion breue de la doctrina Christiana*, Bilbo: Juan de Azpiroz [berrarg. faksimilea: 2008, Bilbo: Labayru Ikastegia].
- Kardaberatz, A., s.d. [ca 1762], *Dotrina cristiana edo cristinau dotrinea*, s.l.
- Kökeritz, H., 1953, *Shakespeare's Pronunciation*, New Haven: Yale University Press.

- Lakarra, J.A., 1983, «Acto para la Nochebuena. Texto y traducción» in ZZEE, *Gabonetako Ikuskizuna*, Vitoria-Gasteiz: Arabako Foru Aldundia, 75-126.
- , 1984a, «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», *ASJU* 18:1, 161-193.
- , 1984b, «Bertso bizkaitarrak», *ASJU* 18:2, 91-183.
- , 1985, «xvii. mendeko bulda bat bizkaieraz», in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Bilbo: UPV/EHU, 1045-1054.
- , 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20:3, 635- 681.
- , 1996, *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1997, «Euskal Filologia: arazo zahar, bide berri», *ASJU* 31:2, 447-535.
- Lekuona et al. (arg.), 1992, *1685eko kopla zaharrak*, Eibar: Ego ibarra.
- Meillet, A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Mitxelena, K., 1955, «La doctrina Cristiana de Betolaza (1596)», berrarg. in *OC XI*, 187-204.
- , 1958, «Introducción al *Dictionarium Linguae Cantabrigiae*» berrarg. in *OCXII*, 202-232.
- , 1961, *Fonética histórica vasca*, berrarg. in *OC VI*.
- , 1964, *Textos arcaicos vascos*, berrarg. in *OC XII* 1-197.
- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos», berrarg. in *OC VII*, 517-543.
- Mitxelena, K. & Sarasola, I., 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- Mounole, C., 2007, «Perifrasí zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean», *ASJU* 41:1, 67-138.
- , 2011, *Le verbe basque ancien: étude philologique et diachronique*. Doktoretza-tesi argitaragabea.
- , 2015, «Lazarragaren gramatika», *Monumenta Linguae Vasconum II*. Jardunaldietan aurkeztutako txostena. Vitoria-Gasteiz, 2015eko maiatzaren 15a.
- Mujika, S., 1908, «El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa», *RIEV* 2, 725-733.
- Olaetxea, B., s.d. [1763], *Doctrina Cristiana*, Vitoria-Gasteiz: Thomas Robles & Navarro.
- Padilla, M., Ulibarri, K. & Urgell, B. (prestatzen), *Krestomatia. Euskara Arkaikoa eta Zaharra ezagutzeko 50 testu*.
- Riol, A., 2016, *Linschmann-Aresti legea xvii., xviii. eta xix. mendeetako Durangaldeko euskarari*, UPV/EHUko GrAL argitaragabea. Zuz.: Mikel Martínez-Areta.
- Ros, A., 2004, «Bizkaierako subjuntibo zaharrak: Hegoaldeko testigantzak», *Litterae Vasconicae* 9, 233-248.
- Sarasola, I., 1980, «Nire/neure, zure/zeure literatur tradizioan», *Euskera* 25:2, 431-446.
- , 1983, «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», *ASJU* 17:1, 69-212.
- Ulibarri, K., 2010, «Viva Jesus dotrina: edizioa eta azterketa», *ASJU* 44:2, 41-154.
- Urgell, B., 1986, «Egiaren kantaz: I. Testua eta iruzkina», *ASJU* 20:1, 75-148.
- (arg.), 2001, *Pedro Antonio Añibarro. Guero guero*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoa* (*ASJU* 40:1-2), Donostia & Bilbo: GFA-UPV/EHU, 921-948.
- Urkizu, D.L., 1737, *Liburu virgina santissimien errosario santuena*, Iruñea: J.J. Martínez.
- , 1740, *Novena a Maria ss. señora nuestra*, Iruñea: Viuda de Alfonso Burguete.
- Zavala, J.M., 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*, Donostia: Ignacio Ramón Baroja.
- Zubiaur, J.R. & Arzamendi, J., 1976, «El léxico de los refranes de Garibay», *ASJU* 10:1, 47-144.
- Zuloaga, E., prestatzen 1, D.L. Urkizuren *Liburu virgina santissimien errosario santuena: edizioa eta hizkuntza-oharrak*.

5. Eranskinak: 1740ko lanaren portada eta koplak

Eneko Zuloaga
 UPV/EHU
 Hizkuntzaren eta Literaturaren Didaktika Saila
 Hezkuntza Fakultatea
 Sarriena auzoa, z/g 48940 Leioa (Bizkaia)
 94 601 46 47
 eneko.zuloaga@ehu.eus